IV. fejezet

A TELJHATALOM IDEOLÓGIÁJA: A LEGIZMUS

Salát Gergely

Bevezetés. A legizmus – bár előfutárai már az i. e. 6–5. században megjelentek – a Hadakozó fejedelemségek korában alakult ki, első tényleges képviselői az i. e. 4. században tevékenykedtek.[321] Az iskola tehát később jött létre, mint például a konfucianizmus és a motizmus. Az az egy-két évszázad, amely a legistákat elválasztotta az említett irányzatok első képviselőitől, Kínában a gyökeres társadalmi és politikai változások kora volt. Az eltérő társadalmi háttérnek köszönhetően a legizmus tanításai gyökeresen eltértek riválisaiéitól, s egy új kor új szellemiségét tükrözték.

Mielőtt rátérnénk az iskola képviselőinek és tanainak tárgyalására, először is érdemes néhány közkeletű félreértést eloszlatni a legizmussal kapcsolatban.

Először is, az iskola kínai neve *fajia* 法家, ezt fordítja a nyugati irodalom „törvénykezők iskolájának" vagy „legizmusnak". A fordítás azonban sok félreértésre adhat okot. A névben szereplő *fa* 法 szónak valóban van „törvény" jelentése, emellett azonban jelent „mintát" és „módszert" is, e szavak legtágabb értelmében. Sok más kifejezéshez hasonlóan a *fa* pontos értelme szövegről szövegre, sőt

bekezdésről bekezdésre más lehet, s semmiképpen nem lehet mechanikusan „törvénynek" fordítani. A *Shangjun shu* 商君書 első fejezetében például, amely *A fa megváltoztatása* (*Gengfa* 更法) címet viseli – s amelyet általában „a törvények megváltoztatásának" fordítanak – a *fa* nyilvánvalóan nem csupán a törvényekre vonatkozik, hanem az egész társadalmi-politikai rendszerre, amelynek megreformálására Shang Yang 商鞅 törekedett. Máshol a szó kifejezetten büntető és jutalmazó törvényeket jelent, sok helyen pedig azt a mintát és mércét, amelyet az uralkodó alattvalói elé állít. Amikor tehát a legizmus kifejezést használjuk, tudatában kell lennünk annak, hogy nem csupán egyfajta jogi iskoláról volt szó.

Másodszor, bár legista „iskolát" szokás emlegetni, fontos tudni, hogy a legizmus nem volt a szó szoros értelmében vett iskola, mint például a motizmus. Nem voltak tanítómesterei, szervezetrendszere, mester–tanítvány viszonyon alapuló áthagyományozódási módja, s a legistának tekintett személyiségek tanításai sem nevezhetők egységesnek.[322] Maga a *fajia* szó viszonylag késői, a Nyugati Han-korban 漢 jelent meg. A kifejezést először Sima Tan 司馬談 használja a *Shiji* 史記 130. fejezetében (A Nagy Asztrológus előszava a hat filozófiai iskola lényegéről), abban az értekezésben, amely először igyekezett a különböző Zhou-kori 周 gondolkodókat iskolákba sorolni. A Han-korra jellemző volt, hogy igyekeztek minden jelenséget, intézményt, személyt jól meghatározott kategóriákba beleerőltetni, s Sima Tan módszere ezzel a gyakorlattal áll összhangban. Őutána a *fajia* kifejezés általánosan használatossá vált, bár az a tény, hogy minden korban másokat soroltak a legista mesterek közé, jelzi, hogy az iskola határai meglehetősen bizonytalanok voltak. Valójában a legizmus a Kései Zhou-kor különböző államaiban tevékenykedő, egymást sokszor nem is ismerő, olyan a hatalomgyakorlásban résztvevő tisztségviselők és tanácsadók államelméleti tanainak összessége, akiket csak az utókor sorolt be egy kategóriába bizonyos hasonlóságok alapján. Han Fei 韓非 volt az, aki a legizmust iskolává tette (bár ő még nem adott nevet az áramlat-

nak): művében igyekezett egyes korábbi gondolkodók azon tanait felhasználni és továbbfejleszteni, amelyek beleillettek rendszerébe. Sok korábbi legista gondolkodó tanításait az ő művéből ismerjük, s ha Han Fei nem lett volna, talán a legizmust sem tekintené az utókor önálló irányzatnak.

Harmadszor, a legizmusról az annak radikális újszerűségét hangsúlyozó munkák alapján könnyen az a kép alakulhat ki, hogy az iskola idegen test volt a kínai gondolkodástörténetben, s gyökerek nélkül, a speciális történelmi körülmények hatására jött létre, majd Qin-kori rövid hatalomra jutását követően a Han-korban elenyészett. Valójában azonban a legizmus szerves része volt a kínai hagyományoknak. Már a *Shujing*ben 書經 találunk olyan, a Korai Zhou-korra datálható fejezeteket, amelyek a törvénykezés fontosságát hangsúlyozzák, s a *Zuozhuan*ban 左傳 számos olyan Tavaszok és őszök korszakbeli államférfi szerepel, aki pragmatikus intézkedéseivel a legizmus előfutárának tekinthető. A legizmus annyiban volt újszerű, hogy ideológiai hátteret dolgozott ki azon uralkodók és kormányzatok számára, amelyek bevallottan az uralkodói hatalom és az ország – sokszor erőszakos – megerősítésére törekedtek. A Qin-kor után a legizmus nem tűnt el: a Korai Han-kor első évtizedeiben még önálló gondolatáramlatként is létezett, majd a konfucianizmus megerősödésével beépült annak rendszerébe, s a császári kormányzati ideológia fontos elemévé vált. Elméletként ugyan nemigen hivatkoztak rá, de a gyakorlati irányításban a kínai történelem során rendkívül fontos szerepet játszott.

Az iskola társadalmi háttere. Hasonlóan a Zhou-kori bölcseleti iskolák többségéhez, a legizmust is a Korai Zhou-kori társadalmi és hatalmi rendszer megrendülése hozta létre. A Korai Zhou-kort alacsony népesség, önellátó, elszigetelt faluközösségek, s az ezekre épülő arisztokratikus uralmi rendszer jellemezte. A kormányzat a személyes kapcsolatokon alapult, mind a különböző rangokkal rendelkező nemességen belül, mind pedig a faluközösségek irányításá-

ban. A hierarchia csúcsán a Zhou-házi király állt, akihez az egyes területek fejedelmei rokoni vagy „hűbéri" szálakkal kötődtek.

Az i. e. 8. századtól azonban a társadalmi rendszer fokozatos bomlásnak indult. Ehhez hozzájárulhatott a Zhou királyok katonai meggyengülése, az arisztokrácia önállósági törekvéseinek fokozódása, de legfőképpen a gazdasági fejlődés. A kínai területek népessége folyamatosan növekedett, a termelési technikák fejlődtek, s a korábban elszigetelt államalakulatok határai „összeértek". Mindez azzal járt, hogy a különböző területek között megélénkültek a gazdasági és állami kapcsolatok, illetve az egyre népesebb országokban a személyes kapcsolatokon alapuló kormányzás lehetetlenné vált. Mindezt fokozódó instabilitás kísérte, az államok között véres küzdelem tört ki az erőforrásokért (elsősorban a területekért), az államokon belül pedig hatalmi harcok dúltak, hiszen a korábbi személyes kapcsolatok összetartó és stabilizáló ereje meggyengült. A társadalom átjárhatóbbá vált, sok régi arisztokrata család elszegényedett, míg alacsonyabb származású családok felemelkedhettek. Ebben a zűrzavaros helyzetben jöttek létre a különböző bölcseleti iskolák.

Az első ismert iskola, a konfucianizmus a problémák megoldását a múltban kereste, s a régi aranykort kívánta visszahozni – igaz, sokszor újszerű eszközökkel. Konfuciusz korában már éltek olyan államférfiak is, akik – úgy tűnik, ideológia nélkül – országuk mindenáron való megerősítésére törekedtek, akár radikális reformok árán is (pl. Zichan 子產). E korban tették például nyilvánossá a büntető törvényeket, amelyeket korábban csak a vezetők ismertek. Az i. e. 6–5. század reformereinek egy részét szokás proto-legistának nevezni.

Maga a legizmus az i. e. 4–3. században alakult ki és élte virágkorát. Ekkoriban a Zhou-ház tekintélye végleg elenyészett, az egyes fejedelemségek már nyíltan vállalták, hogy céljuk az összes többi állam megsemmisítése, a birodalom egyesítése. A nagyobb államok egymás után bekebelezték a kisebbeket, az államokon belül pedig reformintézkedések sorát hajtották végre. E reformok célja az ál-

lam fennmaradásának és megerősödésének a biztosítása volt, ami csak a központi hatalom megszilárdítása árán volt lehetséges. Az a fejedelemség ugyanis, amelyben az arisztokrata nemzetségek hatalma csorbítatlan maradt, bukásra volt ítélve – így járt például Jin 晉, amelynek területén i. e. 453-ban három előkelő család osztozott. A központi, uralkodói hatalom megerősítése mellett élet-halál kérdése volt a mezőgazdaság és a hadsereg fejlesztése is – mindehhez új hatalomfelfogásra, technikai eszközökre és vezetési módszerekre volt szükség.

A fejedelmek tehát rákényszerültek arra, hogy a régi, elavult hagyományok, intézmények helyett újakat honosítsanak meg, s még sehol nem alkalmazott reformokkal kísérletezzenek. Egy-egy sikeres reformprogram hosszabb-rövidebb időre megerősíthette az országot, tekintélyt, hatalmat biztosított neki; az intézkedések bukása viszont könnyen a fejedelemség pusztulásához vezetett. Ezért az ország irányításához, a reformok végrehajtásához az uralkodóknak jól képzett szakemberekre és megfelelő ideológiára volt szükségük. A túlságosan konzervatív konfucianizmus, a napi hatalomgyakorlásban nem sok hasznot hajtó taoizmus és motizmus alkalmatlan volt arra, hogy megfelelő embereket kínáljon a nagy feladatra. Sikerre azok az államok számíthattak, amelyek főhivatalnokai egy új rétegből kerültek ki, akik minden kérdést a gyakorlati haszon szempontjából közelítettek meg. Ezeket az államférfiakat, illetve az ő tevékenységüket elméleti érvekkel is igazoló követőiket nevezi az utókor legistának.

A legisták közös vonása az, hogy kizárólagos céljuk az ország és az uralkodó helyzetének megerősítése, így az olyan – haszontalannak tartott – erényeket, mint például a szertartásosság (*li* 禮), a méltányosság (*yi* 義), az emberség (*ren* 仁), elvetik. A cél pedig szentesíti az eszközt: ha ez a fejedelem szempontjából hasznos, kifejezetten kívánatos lehet a kegyetlen büntetések és a besúgók alkalmazása, az árulás, a háború. A legista elvek a teljhatalmú állam felé mutatnak: mivel mindent az államnak – vagyis az uralkodó-

nak – kell alárendelni, a társadalom összes tagjának célja az állami feladatok ellátása. Az állammal szemben nem létezhet semmiféle szervezet vagy kötelék, még a családi viszonyok is alárendelődnek az uralkodó-alattvaló kapcsolatnak.

Az i. e. 4–3. század legistáinak a tanait foglalta többé-kevésbé egységes rendszerbe a legnagyobb legista gondolkodó, a korszak végén élt Han Fei, természetesen továbbfejlesztve és módosítva azokat.

A legizmus képviselő és művei. Mint már említettük, a „legista iskola" tulajdonképpen utólagos konstrukció, a rendszerező kedvű Han-kori írástudók alkották meg magát a fogalmat is. Sima Tan így foglalja össze a tan lényegét:

> „A legisták nagyon szigorúak voltak, kevésre becsülték a könyörületet; ugyanakkor azonban ők tették helyessé a fejedelem és alattvaló, felettes és alárendelt közti megkülönböztetést, s ezen ma sem lehet változtatni semmit. […]
>
> A legisták nem tettek különbséget rokonok és idegenek között, nem választották külön az előkelőket és közrendűeket, egységesen vetették alá őket a törvények ítéletének, úgyhogy a rokonok szeretetét és a tiszteletre méltók tiszteletét kívánó „könyörületnek" (*en* 恩) vége szakadt. Ezt az elgondolást meg lehetett valósítani egy bizonyos időszakra, de nem lehet hosszú ideig alkalmazni. Ezért mondom, hogy [a legisták] nagyon szigorúak voltak és kevésre becsülték a könyörületet. Azt azonban, hogy megkövetelték az uralkodó tiszteletét és az alattvaló alávetettségét, s világossá tették mindenkinek a maga funkcióját (*fenzhi* 分职), amelynek határait senkinek sem szabad átlépnie, nos, ezt akár „száz iskola" sem lenne képes megváltoztatni."[323]

Hogy kit tekintettek legistának, az korról korra változott. Sima Tan még nem említi név szerint az iskola képviselőit. Első felso-

rolásuk a *Hanshu* 漢書 bibliográfiai fejezetében található, amely Liu Xin 劉歆 katalogizáló munkáján alapul. Ez a korabeli császári könyvtárban található művek közül az alábbiakat sorolja a legizmushoz:

1. *Lizi* 李子, 32 fejezet – ez talán Li Kuira utal (a mű mára elveszett).

2. *Shang ura (Shang jun)* 商君, 29 fejezet – nyilvánvalóan a ma is ismert *Shangjunshu*ról van szó.

3. *Shenzi* 申子, 6 fejezet – Shen Buhai 申不害, i. e. 4. századi Han-beli 韓 főminiszter műve, elveszett.

4. *Chuzi* 處子, 9 fejezet – ismeretlen mű és személy.

5. *Shenzi* 慎子, 42 fejezet – az i. e. 4. századi Shen Dao 慎到 műve. Csak töredékek maradtak ránk, amelyeket a Ming-korban gyűjtöttek össze és szerkesztettek egy művé, ma ez utóbbi kompiláció ismert *Shenzi* címen.

6. *Hanzi* 韓子, 55 fejezet – vagyis a *Han Feizi* 韓非子.

7. *You Xizi* 游棲子, 1 fejezet – ismeretlen mű és személy

8. *Chao Cuo* 晁錯, 31 fejezet – Han-kori politikus, Shang Yang iskolájának híve, akit i. e. 154-ben kivégeztek. Életrajzát lásd a *Shiji* 101. fejezetében.

9. *Tíz Yan-beli ügy* (*Yan shi shi* 燕十事), 10 fejezet – szerzője ismeretlen, a mű elveszett.

10. *A törvénykezők iskolájának mondásai* (*Fajia yan* 法家言), 2 fejezet – szerzője ismeretlen, a mű elveszett.

Mint látható, a legista iskola műveinek többsége az idők folyamán elveszett. A későbbi korokban a legisták listája változott. A *Suishu* 隋書 bibliográfiai fejezete például a fentiek közül csak Shen Daot, Han Feit és Shang Yangot említi legistaként, ugyanakkor ide sorolja a *Guanzi*t 管子 is, amely korábban a taoisták között szerepelt. A *Siku quanshu* 四庫全書, amelyet a Qing-házi 清 Qianlong 乾隆 császár alatt állítottak össze a 18. században, a *Guanzi*t szintén a legisták közé sorolja, csakúgy, mint Deng Xizit 鄧析子, aki a Han-kori katalógusban még a nevek iskolájának képviselője-

ként szerepelt. Megjegyzendő azonban, hogy mind a *Guanzi*, mind a Deng Xizi nevéhez kötött mű hitelessége kétséges, valószínűleg jóval állítólagos szerzőjük halála után keletkeztek. Nézzük meg tehát, kik voltak azok, akiket az utókor legistának tartott! [324]

A legizmus előfutárai. A fentiek közül a legkorábban Guan Zhong 管仲 (Guanzi) élt (? – i. e. 645), aki Qi 齊 állam Huan 桓 fejedelmének (uralk. i. e. 685–643) volt a főminisztere. A hagyomány szerint az egész lakosságot katonai jellegű szervezetbe osztotta, állami monopóliummá tette a vas és a só kitermelését, állami ellenőrzés alá vette a kereskedelmet, megerősítette a hadsereget és megreformálta az adórendszert. Ezáltal Qi rendkívül megerősödött, Huan fejedelem pedig a Zhou-kor egyik hegemónjává (*ba* 霸) válhatott.[325]

Guan Zhong alakja a legendás múltba vész, intézkedéseiről és elveiről nem sok megbízható információnk van. A nevét viselő *Guanzi* című terjedelmes mű, amely ránk maradt, számos szerző hosszabb-rövidebb írásaiból összeállított kompiláció a Hadakozó fejedelemségek korából és a Han-korból. E mű részben legista elveket tükröz, ugyanakkor konfuciánus és taoista elemek is találhatók benne.[326]

Már a *Hanshu*ban a legisták között szerepelt Li Kui 李悝 (i. e. 455?–396?), Wei 魏 főminisztere is, akiről alig tudunk valamit. Egy sokkal későbbi hagyomány szerint ő állította össze az első kínai törvénykönyvet, a *Fajing*et 法經, s ezt vette volna át Qin 秦 is. Ez a hagyomány azonban minden bizonnyal téves. A korai történeti művek azt jegyzik meg Li Kuiról, hogy gazdasági jellegű reformokat hozott, például állami felügyelet alá vette a vetést, az öntözést, valamint a piacokat.[327]

Egyesek a legisták közé sorolják Zichant is (megh. I. e. 522). Hozzá nem kötnek könyvet, így a bibliográfiai fejezetekben nem szerepel. A besorolás fő oka az, hogy a *Zuozhuan* szerint ő vésette hazájának, Zhengnek 鄭 a törvényeit bronz áldozati edényekre, s ezzel ő foglalta először írásba a törvényeket Kínában.

Két *Zuozhuan*-beli példa (Zhao 昭 fejedelem 6. éve, illetve 20. éve) is jelzi, hogy Zichan bizonyos tekintetben valóban a legisták egyik előfutárának tekinthető: támogatta a büntető törvények nyilvánosságra hozatalát, valamint a szigorú büntetések alkalmazását. Megjegyzése, miszerint „nekem nincs tehetségem és képességem a fiúk és unokák nemzedékére gondolva kormányozni, én a jelenkort akarom megmenteni", egyfajta pragmatizmust jelez, amely a pillanatnyi feladatok megoldására koncentrál, s amely a későbbi legistákra is jellemző volt. Az pedig, hogy „csak a tökéletesen erényes képes enyheséggel engedelmességre szorítani a népet. Az ez alatt álló számára a legtanácsosabb szigorúsággal élni" Han Fei arra a gondolatára emlékeztet, amely szerint bölcs király csak rendkívül ritkán születik, ezért a trónon ülő, általában középszerű embereknek törvényekkel kell kormányozniuk.

Deng Xizi (megh. I. e. 501) Zichan kortársa volt. Amolyan ügyvédként vált híressé, s úgy csűrte-csavarta a peres ügyeket, hogy a jóról sikerült bebizonyítania, hogy rossz, a rosszról, hogy jó, így a jó és a rossz határát teljesen elmosta. A szavak és a valóság közötti kapcsolat felborításáért sokáig a nevek iskolájához (*mingjia* 名家) sorolták, s csak a Qing-kortól tekintették legistának. Mindenesetre azzal, hogy ügyes szavaival kiforgatta a törvényeket, éppen a későbbi legizmus elveivel ellenkezően járt el. Ügyeskedésével szembekerült Zichannal, a törvényhozó államférfival, s végül, jóval Zichan halála után annak utódja ki is végezte. Egyesek Deng Xihez kötik az első bambuszlapokra írt törvényt is, az i. e. 501-es évre ugyanis a következő bejegyzést találjuk a *Zuozhuan*ban: „A Zheng-beli Si Chuan 駟歂 kivégeztette Deng Xit, bambuszra [írt] büntetéseit (*zhu xing* 竹刑) alkalmazva."[328] Minden bizonnyal ez a rövid utalás az oka annak, hogy Deng Xit legistaként is számon tartották. A neve alatt fennmaradt egy rövid munka, de erről bebizonyosodott, hogy sokkal későbbi hamisítvány.

Az biztos, hogy Guan Zhong, Li Kui, Zichan és Deng Xi esetében az iskolába sorolás csak erőltetett, utólagos konstrukció lehet, a

legizmus ugyanis egészen a I. e. 4. századig még semmiképpen nem volt jól elkülöníthető eszmeáramlat.

Az i. e. 4–3. század nagy legista államférfiai. Keveset tudunk Wu Qiről 吳起 (?–i. e. 381) is, aki többek között Weiben 魏, majd Chuban 楚 tevékenykedett.[329] Elméleti műve nem maradt ránk, így a nem szerepel a bibliográfiákban a legisták között. Elsősorban tábornokként és katonai stratégaként lett híres, de Chu főminisztereként tipikusan legista hatalmi intézkedéseket is hozott: a központi hatalom megerősítése érdekében igyekezett visszaszorítani az arisztokráciát, megszüntette a fölösleges hivatalokat, egyes címek öröklését korlátozta.

Az első legista, akinek elméleti munkásságáról is tudunk valamit, Shen Buhai (i. e. 395?–337) volt – őt egyébként a taoista gondolkodók között is számon tartják. Han 韓 állam főminiszteréként működött, s a hagyomány szerint ő volt az, aki először hangsúlyozta a *shu* 術, a „módszerek" fontosságát. A nevéhez fűzött *Shenzi* című mű mára elveszett, csupán töredékek maradtak belőle.[330]

Shen Buhai kortársa volt Shen Dao (kb. i. e. 360–285). Zhengből származott, de a híres Qi-beli Jixia 稷下 Akadémiának lett a tagja, s Qiben szolgált miniszterként. Egyes források nem a legisták, hanem a taoisták közé sorolják, csakúgy, mint Shen Buhait. Leghíresebbé a „hatalmi helyzetről" (*shi* 勢) szóló tanítása vált; e szerint az uralkodó számára az a legfontosabb, hogy megőrizze hatalmát, mert az teszi lehetővé, hogy akaratát rákényszeríthesse másokra. A nevéhez kötődő *Shenzi*t, mint már említettük, a Ming-korban állították összse a fennmaradt töredékekből. Shen Buhai és Shen Dao tanairól a következő pontban részletesebben is beszámolunk.

Az egyik legjelentősebb legista Shang Yang (i. e. ?–338) volt, aki Qin állam Xiao 孝 fejedelme mellett szolgált főminiszterként. Életrajza megtalálható a *Shiji*ben,[331] az alábbiakban ebből közlünk részleteket:

Shang ura Wei 衛 fejedelmi családjának egy ágyastól eredő oldalágából származott. Adott neve Yang, családneve Gongsun 公孫 volt; ősei eredetileg a Ji 姬 családnevet viselték. Yang fiatalkorától kezdve szerette tanulmányozni a „cselekedeteket és neveket" […].

[Shang Yang azt mondta:] „A tömegember megnyugszik a régiek szokásaiban; a tudósok pedig eltelnek azzal, amit tanultak. Velük megtöltheted a hivatalokat és őriztetheted a törvényeket, de a törvényen kívül álló dolgokat nem vitathatod meg az ilyenekkel. A Három dinasztia [alapítói] különböző szertartásokat követtek, mégis királyok lettek. Az öt fejedelem különböző törvényeket követett, mégis hegemónok lettek.[332] A bölcs meghozza a törvényeket, az ostoba megköttetik általuk; az érdemes megváltoztatja a szertartásokat, az alantas pedig korlátozva van általuk." (...)

(Shan Yang) „egy rendelettel (*ling* 令) a népet tíz és öt háztartásból álló csoportokba (*shi wu* 什伍) osztotta, amelyeknek tagjai vigyázták és megfigyelték egymást, s kölcsönösen feleltek a többiek bűneiért (*lian zuo* 連坐). Aki [tudott] egy bűnözőről, de nem jelentette fel, azt derékban kettévágták; aki feljelentett egy bűnözőt, az ugyanakkora jutalmat kapott, mint aki levágott egy ellenséges fejet; aki rejtegetett egy bűnözőt, azt ugyanolyan büntetés sújtotta, mint aki megadta magát az ellenségnek. Azoknak a közrendű családoknak, amelyekben kettő vagy több [felnőtt] férfi volt, s nem osztották ketté a háztartást, megkettőzték a katonai adóját. Aki katonai érdemeket szerzett, az szolgálatai alapján magasabb nemesi rangot (*jue* 爵) kapott; aki magánverekedésbe keveredett, arra [az eset] súlyossága szerint kisebb vagy nagyobb megcsonkító büntetést (*xing* 刑) szabtak ki. Azok, akik az alapvető foglalkozásokat űzték, földet műveltek és szőttek, és sok gabonát és selymet állítottak elő, felmentést kaptak a közmunka alól. Aki másodlagos haszonszerzéssel foglalkozott, vagy aki lus-

tasága miatt szegény volt, azt lefoglalták és [állami] rabszolgává tették. A fejedelmi család azon tagjai, akik nem szereztek katonai érdemeket, nem kerültek be az uralkodói nemzetség anyakönyvébe. A tisztségeket, címeket, nemesi rangokat a társadalmi helyzet alapján tették világossá; a földeket és házakat, a rabszolgákat és rabszolganőket, továbbá a ruhákat a családi helyzet alapján lehetett birtokolni. Akik érdemeket szereztek, megbecsülésben részesültek és kiemelkedtek; akik nem szereztek érdemeket, ha gazdagok voltak is, nem volt hely, ahol mutogathatták volna [vagyonukat].

A rendeleteket megfogalmazták, de még nem hirdették ki őket, félvén, hogy a nép nem bízik majd bennük. [Shang Yang] ezért felállított egy három *zhang* 丈 magasságú faoszlopot a főváros piacának déli kapujánál, s kihirdette, hogy aki a köznép soraiból el tudja mozdítani és fel tudja állítani az északi kapunál, az tíz aranyat kap. A nép csodálkozott a dolgon, de [az oszlopot] senki nem merte elmozdítani. [Shang Yang] ezért újra kihirdette: aki el tudja mozdítani [az oszlopot], az ötven aranyat kap. Akadt egy ember, aki elmozdította, és [Shang Yang] azonnal odaadta neki az ötven aranyat, hogy világossá tegye, nem csapja be [a népet]. Ezután kiadták a rendeleteket.

Amikor a nép körében a rendeletek már egy éve érvényben voltak, a Qin-beli közemberek ezrével jöttek a fővárosba panaszkodni az első rendeletek okozta hátrányokról.

Ekkoriban a trónörökös megsértette a törvényt. Wei-beli Yang kijelentette:

– A törvények azért maradtak hatástalanok, mert a felül állók megsértik őket.

[Shang Yang] a trónörökössel szemben a törvények szerint akart eljárni. A trónörökös azonban az uralkodó utódja volt, ezért nem lehetett megcsonkítani. Így hát [Shang Yang] a trónörökös tanítóját, Qian 虔 herceget csonkította meg, s

> nevelőjét, Jia 賈 herceget tetováltatta. Másnap a Qin-beliek mind sietve [végrehajtották] a rendeleteket.
>
> Miután [a rendeletek] tíz évig érvényben voltak, Qin népe nagy örömben élt. Az utakon elvesztett tárgyakat nem vették fel, a hegyekben nem tanyáztak tolvajok és rablók, a családok jól el voltak látva, az embereknek [mindenből] volt elegendő. A közemberek bátrak voltak a fejedelem csatáiban, de gyávák a magánverekedésekben. A falvakban és a városokban nagy rend uralkodott." (...)
>
> „A kisebb falvakat és városokat járásokká (*xian* 縣) vonta össze, élükre járásfőnököket (*ling* 令) és járásfőnök-helyetteseket (*cheng* 丞) nevezett ki. Összesen harmincegy járás [jött létre Qinben]. Kijelölte a földeket, eltörölte a földek határait jelző töltéseket, a katonai adót egyenlően vetette ki. Egységesítette a *dou* 鬥 és *tong* 桶 mértékeket, a mérlegeken használatos súlyokat, az ölt (*zhang* 丈) és a lábat (*chi* 尺)."

Shang Yang neve alatt fennmaradt egy terjedelmes mű, amely a *Shangjun shu (Shang urának könyve)* címet viseli; ezt azonban valószínűleg nagyrészt az i. e. 3. században állították össze, és nem föltétlenül Shang Yang eredeti eszméit tartalmazza. A könyv nagyrészt a mezőgazdaság és a hadsereg fejlesztésével foglalkozik, s mint ilyen, tipikus legista mű. Ugyanakkor viszonylag kevés szó esik benne Shang Yang legfőbb tevékenységéről, a törvényhozásról, sőt maga Shang Yang neve is csupán két fejezetében szerepel.

Ugyancsak Qin főminiszteréként tevékenykedett Li Si 李斯 (i. e. 280?–208), akinek oroszlánrésze volt a birodalomegyesítésben és a bürokratikus császári államszervezet kiépítésében.[333]

Fiatalkorában Xunzi 荀子 alatt tanult, i. e. 247-ben elhagyta mesterét és Qinbe utazott, ahol Lü Buwei 呂不韋, a kereskedőből lett miniszter követője lett. I. e. 246-ban Qin királya, a későbbi Első Császár fogadta őt és kinevezte főírnoknak (*zhangshi* 長史). Valamikor 237 és 221 között igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉) lett,

ekkori tevékenységéről azonban alig tudunk valamit. 233-ban intrikáival szerepet játszott Han Fei halálában. Valamikor az i. e. 221-es birodalomegyesítés után, i. e. 219 és 213 között Qin Shihuang 秦始皇 baloldali főminiszterré (*zuo chengxiang* 左丞相) nevezte ki, ez volt Qinben a legmagasabb tisztség. Ekkor már valószínűleg jó néhány éve ő volt a birodalom legbefolyásosabb embere.

Egyesek szerint valójában Li állt az Első Császár legtöbb intézkedése mögött, ő fejezte be azt a folyamatot, amelyet Shang Yang kezdett el. Qin szigorú törvényeit és közigazgatási rendszerét kiterjesztette az egész birodalomra, jelentős része volt a konfuciánus tudósokkal való kegyetlen leszámolásban, s híres beszéde alapján került sor a nagy könyvégetésre. Li Si is a tettek embere volt, elveit Shang Yanghoz hasonlóan szintén csak a *Shiji*ben idézett beadványaiból, beszédeiből ismerjük. Ezekben többször hivatkozik Shen Buhaira és Han Feire, az egyes konkrét helyzetekhez kapcsolódóan pedig tiszta legista elveket fejt ki.

Ezen szövegekből látható, hogy Li Si – akinek tetteit a történeti forrásokból viszonylag jól ismerjük – elveiben is a legista hatalomelméletet követte. Az egyik beadványa[334] arra buzdítja az ifjú császárt, hogy szabjon ki szigorú büntetéseket és fokozza az alattvalók ellenőrzését (*du* 督). A részletben szerepel mind a három legista alapfogalom, a *shi* (hatalmi helyzet), a *shu* (kormányzati módszer) és a *fa* (törvény) – e három fogalom kombinálása egyértelműen Han Fei hatását tükrözi, akit Li Si csaknem szó szerint idéz is. Az más kérdés – s elsősorban a Li jellemét kutatóknak érdekes –, hogy Linek néhány évtizeddel korábban minden bizonnyal nagy szerepe volt Han Fei, régi tanulótársa halálában. Ő sem jutott jobb sorsra: i. e. 208 nyarán riválisa, Zhao Gao 趙高 eunuch elítéltette, és végrehajtották rajta az öt büntetést (*wu xing* 五刑). Családját harmadíziglen kiirtották.

Han Fei.[335] A fenti felsorolásból látszik, hogy a nagy legisták koruk befolyásos államférfiai voltak, többségük főminiszterként szolgált

egy-egy fejedelemségben – ez persze nagyban tükröződött tanaik erős gyakorlati beállítottságában is.

Az egyetlen legista, aki tudomásunk szerint nem viselt magas hivatalt, Han Fei volt (i. e. 280 k.–233). Talán ez is szerepet játszott abban, hogy ő lett a legnagyobb legista filozófus, ő tudta a korábbi legista gondolkodók eszméit jól felépített rendszerbe foglalni. Terjedelmes könyve szerencsére majdnem csonkítatlanul ránk maradt. Róla a következőket írja a *Shiji* 63. fejezete („Laozi 老子 és Han Fei életrajza"):

> „Han Fei Han 韓 állambeli herceg volt. Kedvét lelte a cselekedetek és nevek (*xing ming* 刑名)[336], a törvények *(fa)* és a módszerek *(shu)* tanulmányozásában, de [tanait] a Huanglao 黃老 eszmékre alapozta. Mivel dadogott, nem tudott jól vitatkozni és érvelni, az íráshoz viszont remekül értett. Li Sivel együtt Xun Qing 荀卿 [Xunzi] tanítványa volt. [Li] Si úgy gondolta, hogy ő maga nem ér fel [Han] Feijel.
>
> Látva, hogy Han állam meggyengül és elsorvad, [Han Fei] többször is beadványban figyelmeztette Han királyát [a veszélyre], de az nem volt képes [a tanácsait] megfogadni.
>
> Han Feit elkeserítette, hogy az ország kormányzásában [a király] nem foglalkozik a törvények és rendelkezések kijavításával és világossá tételével *(xiu ming qi fazhi* 脩明其法制*)*, nem használja hatalmi helyzetét *(shi)* a miniszterek és alattvalók irányítására, nem gazdagítja az országot, nem erősíti a hadsereget. Amikor embereket keres [a hivatalokba], nem az arra érdemeseket alkalmazza, hanem a könnyelmű és züllött férgeket emeli [hivatalba], akik így a valódi érdemeket szerzett emberek fölé kerülnek.
>
> [Han Fei] úgy gondolta, hogy a konfuciánusok (*ru* 儒) a műveltséggel (*wen* 文) összezavarják a törvényeket (*luan fa* 亂法), a kóbor kardforgatók pedig a fegyverekkel megszegik a tilalmakat (*fan jin* 犯禁). Enyhébb időkben a király a híres

embereknek kedvezett, míg vészhelyzetben a páncélos katonákat használta fel. Tehát akiket táplált, azokat nem alkalmazta, és akiket alkalmazott, azokat nem táplálta. [Han Fei tehát] bánkódott amiatt, hogy a becsületes és egyenes embereket a gonosz és csalárd miniszterek nem tűrik meg [a hivatalokban].

[Ezért Han Fei] megfigyelte, hogy a múltban miként váltakozott a siker és a kudarc. Megírta a „Magányos méltatlankodást" (*Gu fen* 孤憤), az „Öt férget" (*Wu du* 五蠹), „A [tanácsadási módszerek] belső és külső tárházait" (*Nei wai chu* 內外儲), „A tanácsadási módszerek erdejét" (*Shuo lin* 說林), valamint „A tanácsadás nehézségeit" (*Shuo nan* 說難), összesen több mint százezer szóban.[337] Han Fei ismerte a tanácsadás nehézségeit – „A tanácsadás nehézségei" című írása igen mélyreható –, mégis, végül Qinben érte a halál, nem tudván elkerülni [a szerencsétlenséget]. […]

Valaki eljuttatta az írásait Qinbe. Amikor Qin királya (a későbbi Qin Shihuang) elolvasta a „Magányos méltatlankodást" és az „Öt férget", így sóhajtott fel:

– Ó, ha találkozhatnék ezzel az emberrel, és eltölthetnék vele egy kis időt, akkor azt se bánnám, ha meghalnék!

Li Si erre így szólt:

– Ezeket a műveket Han Fei írta.

Qin ezután hamarosan megtámadta Han államot. Han királya eleinte nem alkalmazta [Han] Feit, de amikor a helyzet veszélyesre fordult, [Han] Feit nyugatra küldte követségbe Qinbe. Qin királya örült neki, de még nem bízott benne annyira, hogy [hivatalban] alkalmazza. Li Si és Yao Jia 姚賈 árt ani [akarván] neki, megrágalmazták, a következőket mondva [Qin királyának]:

– Han Fei Han állam hercege. Mármost felséged szándéka az, hogy elfoglalja a fejedelemségeket. [Han] Fei azonban Hanért, és nem Qinért fog tevékenykedni, mert az ember természete ilyen. Ha most felséged nem alkalmazza őt, hanem egy

ideig itt tartja, majd utána visszaküldi, akkor később szerencsétlenséget fog hozni ránk. Jobb lenne, ha megbüntetnénk, amiért megsértette a törvényeket.

Qin királya egyetértett, és [Han] Feit leküldte a hivatalnokokhoz, hogy ítéljék el. Li Si egy emberrel mérget küldött Feinek, hogy így öngyilkosságra bírja. Han Fei szerette volna felterjeszteni az ügyét [a királyhoz], de nem kapott kihallgatást.

Qin királya később megbánta [Han Fei elítélését], és elküldött egy embert, hogy szabadon bocsássa. Fei azonban már meghalt.

Shen mester [Shen Buhai] és Han mester [Han Feizi] mindketten írtak könyveket, amelyek a későbbi nemzedékekre maradtak, és számos tudós rendelkezik [a műveikkel]. Én azt sajnálom, hogy Han mester, bár ő írta „A tanácsadás nehézségeit", nem tudta elkerülni [balsorsát]."[338]

Az „életrajzban" már az is figyelemre méltó, hogy Han Fei olyan bölcselőkkel szerepel egy fejezetben, mint Shen Buhai, Laozi és Zhuangzi 莊子 – az utóbbi kettő az ókori taoizmus két legnagyobb egyéniségének számít –, vagyis Sima Qian (i. e. 2–1. sz.) idején az irányzatok közötti határok még összemosódtak. Han Feiről kiderül, hogy igen előkelő származású volt – apja Han királya volt –, de jelentős befolyással nem rendelkezett, követségbe is csak végveszély esetén küldték. Ugyanakkor írásait széles körben ismerték, még Qin királyához is eljutottak. Ez nem is csoda: Han Fei – a ránk maradt, *Han Feizi* című műve alapján ítélve – remekül érvelt, igen színesen fogalmazott, s írásainak nagy meggyőző ereje volt. Emellett eszméinek a korban valóban nagy gyakorlati haszna lehetett, művei még mai szemmel nézve is kivételes éleslátásról tanúskodnak.

Ő volt a legizmus legnagyobb elméleti összefoglalója, s mivel az irányzat többi képviselőjének művei nagyrészt elvesztek, az egész iskolát főleg az ő könyve alapján ismerjük. A sors iróniája – amin maga Sima Qian is sajnálkozik –, hogy éppen Qinben kellett meg-

halnia, abban az államban, amely iskolájának elveit a legnagyobb mértékben a gyakorlatba ültette.

A nevéhez kötött *Han Feizi* című munka, mint láttuk, már a Han-korban is a legista iskola művei között szerepelt. A művet eredetileg *Hanzi* címen ismerték, de a Tang-kor 唐 után, hogy ne keverjék össze Han Yu 韓愈 műveivel, *Han Feizi*ként kezdték elmlegetni. A *Hanshu*ban említett *Hanzi* 55 fejezetes volt, s a ma ismert változat is ennyi fejezetből áll, bár néhány szövegrész elveszett. Az 55 fejezet gyakorlatilag egy-egy különálló értekezés, s a korabeli prózairodalom minden műfaja megtalálható bennük (pl. beadvány, intés, történetfüzér stb.). Az egyes fejezetek általában nem függenek össze egymással, de önmagukban teljes egészet alkotnak. A munka kiváló stílusban íródott, a Hadakozó fejedelemségek korabeli prózairodalom reprezentatív alkotása, ami nagyban hozzájárult népszerűségéhez. A könyv valószínűleg úgy jött létre, hogy Han Fei elszórt írásait, amelyek a Qin- és a Korai Han-korban nagy népszerűségnek örvendtek, a korai Han-korban összegyűjtötték és egybeszerkesztették. Úgy tűnik, hogy összeállítása óta a műben viszonylag kevés szövegromlás történt: a más művekben található idézetek és utalások zöme megegyezik a ma ismert szövegváltozattal, ami arra utal, hogy a rendelkezésünkre álló mű legnagyobb része hitelesnek tekinthető. Han Fei írásaira a kezdetektől fogva sok utalás történt, említi őket például a *Shiji,* a *Huainanzi* 淮南子 és a *Yantielun* 鹽鐵論. Wang Chong 王充 külön részt szentel művében Han bírálatának (*Fei Han pian* 非韓篇). A művel – részben irodalmi értéke miatt – a Hat dinasztia időszakában és a Tang-korban is sokat foglalkoztak, s a Song-korban 宋 olyan nagyhírű írástudók sem sajnálták a fáradságot Han nézeteinek cáfolására, mint Ouyang Xiu 歐陽修 (1007–1172), Su Shi 蘇軾 (1036–1101) és Su Che 蘇轍 (1039–1112). A legkorábbi ismert nyomtatott változatot, amely Qiandao 乾道 kiadás néven ismert, 1165-ben adta ki Huang San pa lang 黃三八郎. Az idők folyamán három szövegváltozat-csoport alakult ki, amelyek azonban igen közel állnak egymáshoz. A legjobb modern

kiadást Chen Qiyou 陳奇猷 állította össze: *Han Feizi jishi* 韓非子集釋 (Shanghai, Zhonghua, 1958; Beijing, Zhonghua, 1962; Shanghai, Renmin, 1974.) Ez a kiadás tartalmazza az összes szövegváltozatot és a szövegre való utalásokat, s 90 különböző kommentárt használ fel. A következőkben alapvetően a *Han Feizi* című munka alapján mutatjuk be a legizmus néhány jellegzetes fogalmát.

A legizmus főbb tanai. Történelemszemlélet. A legizmus nem csupán azzal tűnt ki a többi korabeli bölcseleti iskola közül, hogy az erénytani megfontolásokat és az elvont eszméket a háttérbe szorította, hanem azzal is, hogy igen egyedi történelemszemléletet hirdetett. A többi iskola arra az alapelvre épített, hogy a történelemben nincs jelentős változás, eltekintve az utóbbi évszázadok hanyatlásától. Az alapfeltételek és az emberi hajlamok változatlanok, ezért a jelen kor problémáinak megoldása az, hogy vissza kell térni a régi bölcs uralkodók kormányzati módszereihez, a régiek szokásaihoz és szertartásaihoz, s ezzel az aranykor is visszahozható. A legizmus ezzel szemben azt a – Kínában forradalmian új – nézetet vallotta, hogy a korok, a feltételek és az emberek változnak, ezért felesleges, sőt káros folyton a régieket tanulmányozni, az ő példájukat követni.

A gondolat szokatlanságára jellemző, hogy maga Han is – tulajdonképpen ellentmondva önmagának – sokszor hivatkozott a régi királyokra. Igaz, ezt az érvelési módszert valószínűleg csak eszközként alkalmazta, hogy új eszméinek nagyobb tekintélyt biztosítson. Han és a többi legista műveiből kiderül, hogy tanaikra szerintük éppen azért van szükség, mert az idők megváltoztak, s a régi módszerekkel már nem lehet rendet teremteni. A korok változásáról a következő, akár tudományosnak is tekinthető magyarázatot találjuk a *Han Feizi*ben:

> „A régi időkben a férfiak nem szántottak, mert a füvek és fák gyümölcse elég volt, hogy táplálja őket […] Az emberek még kevesen voltak, javaik azonban fölösen is. Ezért a nép sohasem

> veszekedett. Így aztán nem kellett busás jutalmakat adni, nem kellett súlyos büntetéseket alkalmazni, mert a nép önmagát kormányozta. Manapság azonban, ha egy embernek öt gyermeke van, az sem számít soknak. A gyermekeknek aztán ismét van öt-öt gyermekük, s így a nagyapának még halála előtt huszonöt unokája is van. Az emberek tehát mind többen lesznek, a javak meg mind kevesebben; a munka mind nagyobb erőfeszítést kíván, a megélhetés mégis mind szegényebb. Ezért az emberek veszekednek, és hiába kétszerezik meg a jutalmakat, hiába halmozzák a büntetéseket, elkerülhetetlen a felfordulás."[339]

Az idézetből az is kiderül, hogy a törvényekre – vagyis a jutalmak és büntetések rendszerére – Han Fei szerint azért van szükség, mert az emberek megszaporodtak, az erőforrások viszont nem, vagyis a világ megváltozott.

A konfuciánusokról. A legisták fő ellenfelüknek a konfuciánusokat tartották – erre személyes okuk is volt, hiszen a kor sok uralkodója inkább a művelt, az oly fontos szertartásokat jól ismerő konfuciánus tudósokat részesítette kegyeiben, mint a praktikus legistákat. Ezért aztán Han Fei leplezetlen gyűlölettel és megvetéssel kezelte a konfuciánusokat, sőt sokszor minden baj okozójának őket tartotta. Az egyik legfőbb érv ellenük a fent vázolt történelemszemléletből fakad: régen, amikor az emberek még kevesebben voltak, a konfuciánus erények elegendőek voltak a kormányzáshoz, mára azonban a helyzet megváltozott:

> „Bizony, ahogyan a régi idők és a mai kor szokásai különböznek egymástól, ugyanúgy különböznek a régi és az új eljárások is. Ha nagylelkűséggel és elnézéssel akarjuk kormányozni a népet egy olyan korban, amikor közvetlen baj fenyeget, akkor

> mintha csak zabla és gyeplő nélkül próbálnánk irányítani a megvadult lovat."[340]

Az emberség és igazságosság erénye tehát alkalmazható volt a régi időkben, de nem alkalmazható a mai korban. Ezért mondják: „ha a nemzedékek különböznek egymástól, a hivatali dolgok is különbözőek".[341]

A másik baj a konfuciánusokkal az, hogy a háttérbe szorítják a legisták számára oly fontos törvényeket. Mivel műveltségükre és magas státusukra hivatkozva számos országban sikerül nekik kibújni a büntetések alól, a törvények értéktelenné válnak, a nép nem követi őket. Ráadásul mindehhez az uralkodó is hozzájárul, akit megszédít a tudósok ékes beszéde.[342] A teendő tehát a következő:

> „Az irodalmi műveltséget megszüntetve világossá tenni a törvényeket és mértékeket, az önös érdekeket elfojtva mindent a valóban érdemdús szolgálatokra összpontosítani: ez közérdek. A törvényeket azért alkotjuk, hogy általuk vezessük a népet, ám ha nagyra becsüljük az irodalmi műveltséget, akkor a népben kétségek támadnak a törvények felől, amelyeket követni kellene. Az érdemes tetteket azért jutalmazzuk, hogy ezzel is buzdítsuk a népet, ám ha tiszteletre méltónak tartjuk a helyes magatartás ápolgatását, akkor a nép lustává válik abban, ami igazi hasznot hajthatna. Aki nagy becsben tartja az irodalmi műveltséget, s ezáltal kételyt támaszt a törvényekkel szemben, aki az erényes magatartás ápolgatását tiszteli, s ezáltal kétségessé teszi az igazi érdemet, az hiába óhajtja, hogy országa gazdag és erős legyen, ezt soha el nem érheti."[343]

Itt közvetlen kapcsolatot találhatunk a legista tanok és a Qin-beli hatalmi gyakorlat között. Mint tudjuk, Qin Shihuang a gyakorlati haszonnal nem rendelkező, a csak az „irodalmi műveltséget" szolgáló könyveket elégettette – s a konfuciánus alapművek ebbe a

kategóriába tartoztak. Li Si gyakorlatilag Han Fei érvelését használta, amikor e rendelkezés szükségességét bizonygatta.

A „magántanok" (*si xue* 私學) üldözéséhez az is hozzátartozott, hogy – részben talán Han Fei hatására – az Első Császár számos konfuciánus tudóst élve elásatott, megszabadítva az országot az „élősködőktől". Máshol Han Fei így bizonygatja a konfucianizmus haszontalanságát:

> „A kiterjedt tudás, a gyakorlottság, az ékesszólás és az okosság példaképe Konfuciusz és Mo Di 墨翟 volt. De Konfuciusszal és Mo Dival, akik nem szántottak és nem gyomláltak, ugyan mit nyert az ország? A gyermeki kegyelet ápolásának és a vágyak csökkentésének példaképe Zeng [Shen] 曾參 és Shi [Yu] 史魚 volt[344]. De Zeng Shen és Shi Qiu sohasem harcolt, sohasem támadott, mi hasznukat látta tehát az ország?"[345]

Az érvelésben az a legista alapelv is tükröződik, hogy aminek nincs gyakorlati haszna, az elvetendő. Gyakorlati hasznot a legizmus szerint két területen lehet hajtani: a mezőgazdaságban és a háborúban. Márpedig az (irodalmi) tudás, az ékesszólás, a gyermeki kegyelet nem fejleszti a mezőgazdaságot, és nem erősíti a hadsereget, tehát meg kell tőlük szabadulni.

A „régi királyokban" esetleg megvoltak a konfuciánus erények, de uralmuk nem ezért volt hosszú és békés, hanem azért, mert nem feledkeztek meg a törvényekről. Az emberség (*ren* 仁) és a méltányosság (*yi* 義) erénye teljességgel haszontalan, a legfontosabb régen is a törvény volt.

A konfuciánus erények tehát nem önmagukban rosszak, hanem egyszerűen feleslegesek, mivel nem szolgálják az ország érdekét. Ezzel a régi királyok is tisztában voltak, s akkor is alkalmazták a büntetéseket, ha ez elszomorította őket – itt világos, hogy Han Fei a saját eszméit vetíti vissza a hajdani idők szent királyaira. Az uralkodónak az a feladata, hogy kormányozzon, ehhez pedig az

kell, hogy az alattvalók engedelmeskedjenek neki. Ha azonban nem „hatalmi helyzetével" *(shi),* hanem az erényekkel él, akkor nem tud elérni semmit. A nép ugyanis nem tisztel mást, csak a hatalmat; ha valakinek nincs hatalma, hiába erényes, úgy jár, mint Konfuciusz:

> „A nép olyan, hogy biztosan meghódol a hatalom *(shi)* előtt, de nagyon keveseket lehet megnyerni az igazságosság erénye által. Zhongni 仲尼 [Konfuciusz] az égalatti szent embere volt. A helyes magaviseletet gyakorolva és a helyes elveket fényessé téve járt mindenfelé a tengerek között, de a tengerek között csupán hetven ember akadt, aki az ő emberségéről beszélve és igazságosságától elragadtatva [tanítványaként] a szolgálatába szegődött."[346]

Mindebből látszik tehát, hogy a konfucianizmus haszontalan eszme, sőt veszélyes is lehet, mert hamis tanításaival megtéveszti az uralkodót, és eltereli a nép figyelmét a munkáról és a katonáskodásról.

Nem szabad azonban a legizmus és a konfucianizmus közötti különbségeket a legisták Konfuciusz-gyűlöletéből kiindulva túlértékelni. Mindkét iskola természetesnek fogadta el a társadalom hierarchikus felépítését, a nép–hivatalnokok–uralkodó szerkezetet, valamint az uralkodó központi szerepét és elvileg korlátlan hatalmát. A legisták elutasították ugyan a konfuciánus erényeket, de elsősorban gyakorlati megfontolásból, emellett, mint láttuk, a konfucianizmus nem vetette el teljesen a legista eszközöket, például a törvények alkalmazását.

A két irányzat közötti érintkezés tehát nem volt kizárva. A legista gondolatok nagy részére a birodalomnak szüksége volt, csakúgy, mint a konfuciánus erényekre. Így olvadt végül össze a korai Han-korban a legizmus és a konfucianizmus, s alakult ki a konfuciánus eszmékre épülő, de sok területen legista gyakorlatot folytató bürokratikus-despotikus kínai államszervezet.

A „hatalmi helyzet". A legizmus három alapfogalomra épített, mind a hármat egy-egy személy nevéhez kötötték. A *shi* 勢 („hatalmi helyzet" vagy „erő-helyzet") fontosságát Shen Dao hirdette; a *fa* 法 („törvények") híve Shang Yang volt, míg a *shué* 術 („módszerek") Shen Buhai. A három fogalmat aztán Han Fei kapcsolta össze, s ő tette egységessé a legista tanítást. A továbbiakban a *shi*t, a *shu*t és a *fa*t külön-külön tárgyaljuk, de mint látható lesz, a legista művekben ezek általában együtt szerepelnek.

A „hatalmi helyzet" eszméjéről keveset tudunk, Shen Daotól csak töredékek maradtak fenn a *Shenzi (Shen mester)* című rövid műben. A tanítás lényege – erősen leegyszerűsítve – az, hogy az uralkodónak mindig olyan helyzetben kell lennie, amelyből irányítani és ellenőrizni tudja alattvalót. Ez a helyzet a *shi,* a „hatalmi helyzet". Ha ugyanis nincs *shi*je, akkor akármilyen erényes vagy bölcs lehet, céljait nem tudja elérni.

Ennek a gondolatnak a leghíresebb megfogalmazása a *Han Feizi*ben maradt fenn, Shen Dao nevéhez kötve:

> Shenzi [Shen Dao] mondotta:
>
> „A repülő sárkány a felhőkön lovagol, a felszálló kígyó a ködökön kóborol; de mihelyt a felhők szétoszlanak, és a ködök feltisztulnak, a sárkány és a kígyó ugyanolyanná válik, mint a földi giliszta vagy a fekete hangya, hiszen elvesztették azt, ami hordozta őket.
>
> A kiváló emberek a méltatlanok igájába görnyednek, ha hatalmuk (*quan* 權) jelentéktelen, hivatali helyük (*wei* 位) alacsony. A méltatlanokat pedig csak azáltal tudják meghódoltatni a kiváló emberek, hogy hatalmuk súlyos, hivatali helyük pedig magas. Yao 堯 mindaddig, amíg közrendű ember volt, nem tudott kormányozni három embert sem; másrészt azonban Jie 桀, Ég Fia lévén, felfordulásba tudta dönteni az egész égalattit. – Ebből értettem meg én, hogy az erő-helyzet *(shi)* és a hivatali állás *(wei)* teljesen elegendő ahhoz, hogy rájuk

támaszkodjunk, a kiválóság és a bölcsesség azonban nem éri meg, hogy vágyakozzunk utána.

Mert úgy van az, hogy ha az íj gyenge, a nyíl mégis magasabbra száll, akkor [a nyilat] a szél ragadta magával; és ha valaki méltatlan ember, a rendeleteit mégis megvalósítják, akkor megszerezte hozzájuk a tömegek támogatását. Ameddig Yao szolgasorban élve tanítgatott, a nép nem hallgatott rá, de mihelyt elérte, hogy arccal délnek fordulva királyi hatalommal uralkodott az égalatti felett, amit parancsolt, megtették, amit megtiltott, abbahagyták. Így szemlélve a dolgot láthatjuk, hogy a kiválóság és bölcsesség még nem elegendő a sokaság meghódoltatásához, ám az erő-helyzet *(shi)* és a hivatali állás *(wei)* még a kiválóak leigázásához is elegendő."[347]

A *Han Feizi* Shen Dao álláspontja után idéz egy ellenvéleményt, amely szerint a *shi* önmagában nem elég, hiszen ha az uralkodó tehetségtelen, hiába van hatalmi helyzetben, előbb-utóbb elveszti azt.

Han Fei a két ellentétes vélemény után kifejti saját nézeteit, amelyek szerint Shen Dao *shi*-elmélete helyesebb, mert amíg a kiválóság önmagában nem elég semmire, a hatalmi helyzettel, ha helyesen használjuk, mindent el lehet érni. A kiválóságot (*xian* 賢) központba helyező vélemény azért is helytelen, mert nem számol a realitásokkal, nevezetesen azzal, hogy igazán kiváló ember kevés van, csakúgy, mint igazán gonosz. Yao és Shun 舜, Jie és Zhou 紂 csak ritkán terem az égalattiban: az uralkodók általában közepes tehetségűek. A legizmus pedig éppen e közepes tehetségű fejedelmeknek siet a segítségére, hiszen Yao és Shun bölcsességük okán nem igényelnek tanácsot, Jién és Zhoun pedig a legjobb tanácsadó sem segíthet – a kor bölcsének tehát nem velük kell törődnie. A közepes képességű uralkodónak viszont, akihez Han Fei szólni akar, a meglévő hatalmi helyzet mellett különféle eszközökre van szüksége a kormányzáshoz, s a legizmus éppen ilyeneket kínál. Az egyik leg-

fontosabb eszköz a törvény, amely az uralkodó kiválóságától vagy elvetemültségétől független:

> „Yao és Shun, Jie és Zhou ezer nemzedéken át egyszer ha születik; míg [a nem ilyenek] váll váll mellett és egymás sarkára lépve születnek. Azok, akik a világot kormányozzák, nemigen emelkednek túl a közepességen (*zhong* 中); s akik miatt én hatalmi helyzetről beszélek, azok éppen a közepes képességűek. A közepes képességűek egyrészt [kiválóságban] nem érik el Yaot és Shunt, másrészt azonban [méltatlanságukban] Jiévé és Zhouvá sem lesznek. S ha ápolják a törvényeket és szilárdan megmaradnak hatalmi helyzetükben, akkor jó kormányzást folytatnak, de ha hátat fordítanak a törvényeknek és elhagyják hatalmi helyzetüket, akkor felfordulást támasztanak."[348]

A hatalmi helyzet tehát Han Fei szerint is igen fontos, ugyanakkor nem elég a jó kormányzáshoz: szükség van mellette *fa*ra, törvényekre is, ugyanúgy, ahogyan a legjobb mesteremberekneknek is szükségük van mércére:

> „Ha levetjük a hajlítás és kiegyenesítés szabályozóit, ha eltávolítjuk a különféle mérlegelések mércéit, akkor megbízhatjuk magát Xi Zhongot 奚仲 azzal, hogy készítsen egy kocsit, ő sem lesz képes elkészíteni még egy kereket sem. Ha pedig hiányzik a jutalmazásokkal való buzdítás és a büntetésekkel való megfélemlítés, ha kiengedjük kezünkből a hatalmi helyzetet és eldobjuk a törvényeket, akkor maga Yao és Shun magyarázhatja ajtóról ajtóra járva, minden egyes embernek [a jó kormányzás elveit], ők sem lesznek képesek jól kormányozni még három családot sem. És ezzel világossá lett, hogy a hatalmi helyzet megérdemli alapos kihasználását, az a mondás pedig, hogy [a hatalmi helyzet jó kihasználása] feltétlenül a kiválóakra vár, helytelennek bizonyult."[349]

A kiválóakra várni tehát botorság, a *shi* és a *fa* együtt viszont már megteremthetik a jó kormányzás feltételeit. Ugyanakkor még e kettő sem elég, a jó uralkodónak egy harmadik legista eszközzel, a *shu*val, vagyis a „módszerrel" is rendelkeznie kell, s e hárommal valósítható meg a *zhi* 治, a rend, a jó kormányzat.

A „módszerek" *(shu).* A *shu* szó tágabb értelemben mindenféle módszer jelent, de a kifejezés a legista művekben sokkal szűkebb jelentéssel bír. Lényegében azokat a technikákat értik rajta, amelyekkel az uralkodó ellenőrzi és irányítja hivatalnokait. A *shu* fő hirdetőjének Shen Buhait tarják, ám tőle csak töredékek maradtak fenn. Han Fei így határozza meg a fogalmat:

> „A helyes módszer *(shu)* azt jelenti, hogy a feladatokhoz mérten kell hivatalt adományozni, a névvel (*ming* 名*)* egybehangzóan kell számon kérni a valóságot (*shi* 實), kézben kell tartani a halál és az élet „fogantyúját", és meg kell vizsgálni valamenynyi alattvaló képességeit. Ezeket magának az uralkodónak kell kézben tartani."[350]

A *shu* egyik lényege tehát az, hogy a különböző tisztségekre a legmegfelelőbb embereket kell kinevezni. A fenti idézetben szereplő „név" *(ming)* és „valóság" *(shi)* kifejezés gyakran szerepel az ókori kínai bölcseleti szövegekben, különösen a nevek iskolájának *(mingjia)* írásaiban. Han Feinél azonban a két írásjegynek szűkebb, speciális jelentése van. A *ming* vagy a tisztség nevét jelöli, amelyet egy illető betölt, és amelyben bennfoglaltatnak az adott tisztséggel járó kötelességek, vagy pedig arra utal, amit az adott hivatalnok a saját tevékenységéről állít. A *shi,* a „valóság" pedig azt jelenti, amit az adott hivatalnok a valóságban tesz. Ha a *ming* és a *shi* megfelel egymásnak, akkor – a *ming* értelmezésétől függően – egy hivatalnoknak a tisztségével járó feladatai és a valóságos tettei között szoros összefüggés van, illetve a hivatalnok ígéretei és jelentései meg-

felelnek valóságos tetteinek. Az ilyen számít jó hivatalnoknak. Ha viszont a *ming* és a *shi* ellentmondanak egymásnak, az azt jelenti, hogy a hivatalnok nem végzi megfelelően a munkáját, tehát meg kell büntetni. A *shu,* amelynek konkrét mibenlétét sehol nem határozzák meg, lényegében az a képesség, amellyel az uralkodó összehasonlítja a „nevet" és a „valóságot", vagyis ellenőrzi, illetve kiválasztja saját hivatalnokait. Van olyan nézet is, amely szerint az egész későbbi kínai vizsgarendszer a *shu* tanából ered, hiszen a vizsgák is azt szolgálták, hogy a különféle posztokra a megfelelő embereket találják meg.[351] Ha az uralkodó nem rendelkezik megfelelő *shu*val, vagyis rosszul választja ki és ellenőrzi hivatalnokait, az felforduláshoz vezethet.

Sajnos a módszerek pontos tartalmáról sem Han Fei, sem a többi legista nem ír – igaz, ez nem is a bölcselők dolga. Megjegyzendő, hogy a hivatalnokok kiválasztása és ellenőrzése, tevékenységük szabályozása a kínai történelem során végig a központi államhatalom egyik fő problémája volt. Nem csak Qinben foglalkoztak sokat a kérdéssel, hanem a későbbi császári jogalkotás is a hivatalnokok tevékenységének szabályozására helyezte a hangsúlyt, a köznépre vonatkozó törvények száma elenyésző volt a hivatali szabályzatokhoz képest. Ebben szerepet játszhatott a legizmusnak Shen Buhaihoz kötődő ága is, amely a *shu*t állította előtérbe.

A *shu*t a későbbi konfuciánusok sem támadták, hanem a hivatalnokvizsgák rendszerével, a hivatalnokokra vonatkozó rendeletekkel, a belső ellenőrző apparátus kiépítésével segítettek a gyakorlatba ültetni. Igaz, hogy a császárkorban egyre nagyobb megvetéssel sújtott legizmusra nem illett hivatkozni, így Shen Buhai neve, valamint a *shu* szó ilyen használata lassan feledésbe merült. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a *shi,* a *shu* és a *fa* fogalmak közül a későbbi kínai államra a legizmus a *shu* hirdetésével gyakorolta a legnagyobb hatást. E hatást azonban később kevesen ismerték fel, amiben része lehetett annak is, hogy az iskolának az utókor a *fajia* nevet adta, s ezzel a legizmus „törvénykező" jellegét hangsúlyozta

ki. A *fa* ugyanakkor, mint már említettük, nemcsak törvényt jelent, hanem módszert is, s ebben az értelemben a *shu*nak szinonimája. A *Shiji* szerzői valószínűleg szándékosan adták e kétértelmű nevet az irányzatnak – utóbb aztán az iskola nevének értelmezéséből a *shu*ra való utalás kikopott.

A „törvények" *(fa)* és céljuk. Mint láttuk, az uralkodónak szüksége van a „hatalmi helyzetre" és „módszerekre", mindez azonban nem elég: a nép számára törvényeket kell hozni, amelyek az államnak hasznos cselekedetekért jutalmat, a károsakért pedig büntetést helyeznek kilátásba. A *fa,* a törvény elvének fő képviselője a hagyomány szerint Shang Yang volt, s a tanítást végül Han Fei építette be szervesen a legizmus legkiteljesedettebb formájába.

A törvényekről szóló tanításában a legizmus a Xunzinél megjelenő alapelvből indul ki, mely szerint az emberi hajlamok alapvetően rosszak. Míg azonban Xunzi ezen – főleg neveléssel – változtatni akar, a legizmus nem megváltoztatni, hanem kihasználni akarja az emberek hajlamait. Az ember ugyanis olyan, hogy el akarja kerülni azt, ami rossz neki, és meg akarja szerezni azt, amit jónak tart. Ezt az uralkodó könnyen ki tudja használni: a nem kívánatos cselekedeteket büntetéssel sújtja, míg az állam számára hasznos tettekért jutalmat ad. Így tartja kézben a jutalmak és a büntetések két „fogantyúját" (*bing* 柄), amellyel könnyen manipulálni tudja alattvalóit. Ha sikerül kidolgozni a jutalmak és büntetések megfelelő rendszerét, akkor az egész nép az uralkodó akaratát fogja követni mindenben.

Ha a rendszer jól működik, az ország minden erőforrásával a fejedelem rendelkezik. A büntetésekkel és jutalmakkal el lehet érni, hogy az egész nép az uralkodó céljaiért munkálkodjon és harcoljon. Ez pedig elvezethet a kor minden uralkodója álmának megvalósításához, a kínai világ egyesítéséhez, a legfelsőbb hatalom megszerzéséhez:

> „Az ország, amelynek nincs kellő ereje, s csupán a bölcsességet és ügyességet gyakorolja, feltétlenül elpusztul. De ha a gyáva

> embert büntetések segítségével fogjuk szolgálatra, feltétlenül bátor lesz; és ha a bátorrá lett embert jutalmak segítségével alkalmazzuk tovább, meghalni is kész lesz. Ha pedig a gyáva emberek bátorrá lettek, és a már bátrak meghalni is készek, [akkor az országnak nincs méltó ellenfele]; és az ország, amelynek nincs ellenfele, az erős, lévén pedig erős, királyi hatalmat nyer."[352]

A büntetésekkel és jutalmakkal nem csak az alattvalók harckészségét lehet fokozni, hanem anyagi helyzetük alakulását is befolyásolhatjuk. Ha a fejedelem szabadon beavatkozhat az alattvalók meggazdagodásába vagy elszegényedésébe, az szintén hatalmának megerősödését szolgálja. A szegények gazdaggá tételével, a gazdagok elszegényítésével az uralkodó lelkesítheti a szűkölködőket, megfélemlítheti a gazdagokat, s ezzel az egész társadalmat az ellenőrzése alatt tarthatja és saját céljai érdekében mozgósíthatja.

A törvények és módszerek alkalmazása azért is fontos, hogy az uralkodó kordában tudja tartani saját hivatalnokait. Mint tudjuk, a korban általános jelenség volt, hogy egyes nagyhatalmú miniszterek, arisztokraták önállósodtak, területeket hasítottak ki a fejedelemségekből, sőt több esetben fejedelmüket meggyilkolták, és a helyére léptek vagy az országot felosztották egymás között. Han szerint a miniszteri hatalmaskodás és az elharapózott korrupció legjobb ellenszere szintén a törvények és a módszerek alkalmazása. Ugyanezeket kell alkalmazni, hogy a köznépet termelőmunkára lehessen szorítani, a vándortanítóknak meg elvegyék a kedvét a veszélyes eszmék terjesztésétől.

Felmerülhet a kérdés, hogy a legisták szemében mi volt a fontosabb: a jutalom vagy a büntetés. Az nyilvánvaló, hogy a gyakorlatban minden fejedelemségben a büntetések voltak túlsúlyban, de a legista ideológia e kérdésben nem egyértelmű. A *Shangjun shu* egyik passzusában ez áll:

> „Ha nehéznek tekinti [nehezen adja] a büntetéseket, de könnyűnek tekinti a jutalmakat, akkor az uralkodó szereti a népet, és a nép meghalni is kész az uralkodóért. De ha a jutalmakat tekinti nehéznek, a büntetéseket pedig könnyűnek, akkor az uralkodó nem szereti a népet, és a nép nem fog meghalni az uralkodóért. Ha egy felvirágzott országban büntetéseket alkalmaznak, akkor a nép megtalálja hasznát, és még fél is; amikor pedig a jutalmazást alkalmazzák, akkor a nép megtalálja hasznát, és még szeretik is."[353]

E szerint tehát a bőkezűség a jutalmak osztásában megtérül, mert a nép még inkább az uralkodó mellé áll. Ugyanakkor a *Shangjun shu* máshol ezt írja:

> „A már királyi hatalmat nyert [országban] kilenc büntetéssel egy jutalom áll szemben, a [még csak] erős országban hét büntetéssel három jutalom, a feldarabolásra megérett országban pedig öt büntetéssel öt jutalom."[354]

Az ideális állapot tehát e szerint a passzus szerint az, ha kilencszer annyiszor szabnak ki büntetést, mint jutalmat. Valószínű, hogy ez az arány közelebb állt a valósághoz.

A törvények és az uralkodó „viszonyáról" írva, a jó törvény ismérveit így foglalta össze Han Fei:

> „A bölcs uralkodó jelvényeit könnyű megpillantani, ezért a megállapodások szilárdan állnak; utasításait könnyű megérteni, ezért szavai hasznosak lehetnek; törvényeinek könnyű eleget tenni, ezért rendeleteit végrehajtják. Ha ez a három szilárdan áll, és a felettesek nem önző gondolkodásúak, akkor az alárendelteknek módjuk van követni a törvényeket, és jó kormányzás uralkodik; módjuk van a jelvényekre nézni, és

> aszerint mozdulnak; követhetik a festett zsinórt, és aszerint vágnak; támaszkodhatnak a tűkre, és [a tűzések szerint] varrnak. Így a feletteseket nem rágalmazzák azzal, hogy önzők és félelmetesek, és az alárendelteknek sem olvashatják a fejére, hogy ostobák és ügyetlenek. Mert ha az uralkodó bölcs, és ritkán gerjed haragra, akkor az alárendeltek maradéktalanul hűségesek, és ritkán követnek el bűnt.[355]

A fentiekből az is következik, hogy a törvényeket az uralkodónak is tiszteletben kell tartania, ha ugyanis haragjában túllép rajtuk, azzal saját hatalmát veszélyezteti. Han Fei máshol nyíltan kimondja, hogy a kegyetlenkedés, a törvények túllépése az uralkodóház bukásához is vezethet.

Az uralkodónak tehát nem szabad önkényeskednie, nem szabad kegyetlennek vagy részrehajlónak lennie az ítélkezésben, mindig tartania kell magát a törvényekhez. Ugyanakkor egyértelmű, hogy ennek nem elvi okai vannak: a fejedelemnek gyakorlati célból kell követnie a törvényeket, nevezetesen azért, hogy önkényével ne veszítse el a nép bizalmát, és ne jusson a Shang- 商 vagy a Xia-dinasztia 夏 utolsó uralkodóinak sorsára. A fejedelem tehát nincs alárendelve a törvényeknek, azok felett áll; praktikus okokból azonban jobban teszi, ha nem tér el tőlük. Nincs szó tehát arról, hogy a legizmus valamiféle „alkotmányos monarchiát" hirdetett volna, amelyben még az uralkodónak is követnie kell a törvényt. A kínai gondolkodás minden iskolája erősen hierarchikus volt, és senki nem kérdőjelezte meg, hogy az uralkodónak *joga* lenne bármit megtenni. Az uralkodó mindig csak önmagát korlátozhatta, és csak gyakorlati okokból, a jó kormányzás megvalósítása érdekében.

A törvények kultusza. Míg a fejedelem elviekben a törvény felett áll, mindenki másnak követnie kell a fejedelem rendelkezéseit, a törvényeket. A törvények olyan fontosak az országban, hogy minden más írás mellékes hozzájuk képes. Ha pedig valami ellentmond

a törvényeknek, azt be kell tiltani; ha valaki olyat mond, ami nem felel meg a törvényeknek, azt meg kell büntetni.

A legizmus valamiféle kultuszt teremtett a jognak. Ebben élesen különbözik a későbbi koroktól, amikor elképzelhetetlen lett volna, hogy egy törvénykönyvet bárki is fontosabbnak tartson, mint például az *Írások* vagy a *Dalok könyvé*t. A nép tanításának – a konfucianizmussal ellentétben – a legizmusban nincs jelentősége, az elvetemült emberekkel szemben a törvényeket kell alkalmazni, minden más hatástalan:

> „Tegyük fel, hogy van egy rosszra hajlamos fiú. A szülei haragszanak rá, ő azonban mit sem változik. A földijei szidalmazzák, de ő nem változtat viselkedésén. A tanítói kioktatják, ő azonban ettől sem változik meg. Alkalmazták tehát a három jót: a szülők szeretetét, a földijei helyes magatartását és a tanítók bölcsességét; ő azonban nem változott, még a lábszárán sem javult meg egy szőrszál sem. Csak amikor a körzeti hivatalnok kiküldi a hivatali katonaságot, kiterjesztvén a köztörvényeket, hogy kutassák fel a bűnösöket, csak akkor félemedik meg, akkor változtat a viselkedésén, akkor változtat a tettein. Ezért a szülők szeretete nem elegendő a gyermekek neveléséhez; feltétlenül szükség van a körzeti hivatal szigorú büntetésére is. A népet mindig csak elkényezteti a szeretet, de hallgat a félelmetes hatalom szavára."[356]

A jó törvények. Han Fei igen sokat ír a törvényekről, s nagy gondot fordít arra, hogy tisztázza, milyeneknek kell lenniük a jutalmaknak és büntetéseknek. Az egyik legfőbb elvárás a törvényekkel szemben az, hogy végrehajthatók legyenek, tehát ne támasszanak túl magas követelményeket az alattvalók előtt:

> „A bölcs uralkodó úgy jutalmaz, hogy meg is lehessen érdemelni, és úgy állapítja meg a büntetéseket, hogy azokat el is

> lehessen kerülni. Akkor a kiválóakat felbátorítják a jutalmak, és sohasem jutnak [Wu] Zixu [伍]子胥 szomorú sorsára; a méltatlan emberek pedig ritkán követnek el bűnt, és sohasem láthatni, hogy egy púposnak felvágják a hátát; a vakok sík helyeken maradnak, s nem próbálnak mély szakadékokon átkelni; az ostobák csendben maradnak, és nem keverednek veszélyes dolgokba.[357]

Érdemes megjegyezni, hogy a hagyomány szerint a törvények betarthatatlansága, tehát a fenti elv megsértése vezetett Qin bukásához. Az Első és a Második Császár ugyanis olyan szigorú törvényeket hoztak, amelyeket nem lehetett végrehajtani, s ez vezetett a dinasztiát megdöntő lázadásokhoz.

Egy másik elvárás a törvényekkel kapcsolatban az, hogy világosaknak, érthetőknek kell lenniük mindenki számára. Ha ugyanis a köznép nem érti a törvények szövegét, nem tudja követni azokat.

Az is nagyon fontos, hogy a törvények kiszámíthatóak és biztosak legyenek. Ha tehát egy adott cselekedetre a törvény előír egy büntetést vagy jutalmat, akkor az elkövetőnek tudnia kell, hogy a büntetést vagy jutalmat valóban, egész biztosan meg fogja kapni. Ha ugyanis nem lehet biztos a jutalomban, az alattvaló nincs ösztönözve a hasznos tettekre; ha nem lehet biztos a büntetésben, a törvénynek nincs elriasztó ereje a bűnöző szemében. Ezért a jutalmak és a büntetések alkalmazásakor az a legfontosabb, hogy az adott cselekedetek után számítani lehessen rájuk.

A biztosra vehetőség mellett a törvényeknek egységesnek is kell lenniük: mindenkire minden időben vonatkozniuk kell. Egyébként megbízhatatlanokká válnak, ami csökkenti hatékonyságukat:

> „A jutalom akkor jó, ha bőséges és biztosan elvárható, mert ekkor a nép valóban hasznosnak tekinti; a büntetés akkor jó, ha szigorú és biztosra vehető, mert így a nép valóban fél tőle; a törvények akkor jók, ha egységesek és rendíthetetlenek, mert

> így a nép valóban megérti őket. Ezért ha az uralkodó jutalmak osztásában nem változtat [mércéjén], büntetések kiszabásában nem ismer könyörületet, hanem egyre növeli jutalmainak dicsőségét és büntetéseinek szégyenét, akkor a kiváló férfiak és méltatlan emberek egyaránt megtesznek mindent, ami erejükből futja."[358]

Az idézetből az is kiderül, hogy a legizmusnak a többi iskolával ellentétben nem célja az, hogy a méltatlan emberekből kiváló férfiakat faragjon. A legizmus csak azt akarja, hogy mind a méltatlanok, mind a kiválóak az állam érdekében tevékenykedjenek – az emberek erényességének értéke tehát nem számít.

Mindemellett a törvények hatékony működéséhez olyan hatalomgyakorlásra van szükség, amely biztosítja, hogy az embereknek legyen vesztenivalójuk, legyen mitől félniük. Ha ugyanis az embereket elnyomják és nyomorgatják, az élet és a halál közötti különbség eltűnik számukra, ezért a büntetések nem képesek visszatartani őket a bűntől, a lázadástól.

Habár Han Fei az állam teljhatalmát hirdeti, tisztában van vele, hogy az önkényuralmat csak odáig lehet fokozni, amíg nem vezet nyomorhoz. Mint tudjuk, Qin Shihuang és utóda Han Feinek ezt a tanácsát nem fogadta meg – valószínűleg ez lett a dinasztia bukásának legfőbb oka.

A büntetések és jutalmak alkalmazása ahhoz is hozzájárulhat, hogy a hivatalnokok megfelelően szolgálják az uralkodót. Ugyanakkor nincs szó arról, hogy a hivatalnokokat erényessé vagy hűségessé kéne tenni; elegendő, ha a törvényekkel és a módszerekkel arra kényszerítik őket, hogy hűségesen és minden erejükkel a fejedelmet szolgálják.

Han Fei ebben a kérdésben is végtelenül praktikus: ugyanúgy, ahogy az uralkodó esetén sem szabad arra várni, hogy jöjjön egy Yao vagy Shun, a hivatalnokok kiválasztásánál sem szabad feltételül szabni, hogy igazak és szavahihetők legyenek. Megfelelő törvények-

kel ugyanis a középszerű uralkodó is jó kormányzást teremthet, és a természete szerint csaló hivatalnok is rászorítható a hűséges szolgálatra.

Egy gyakori hasonlat szerint a törvény olyan, mint a mesteremberek mércéje. Ha a mérce helyes, nem kell mást tenni, mint a dolgokat hozzáigazítani. Mérce nélkül viszont a legnagyobb bölcs sem tudja elérni azt, amit akar.

A mérce-hasonlat a legista jogszemléletnek egy igen jellemző vonásáról is árulkodik: arról, hogy a törvény nem a közerények kifejezője, nem a társadalomban elfogadott normák államilag szankcionált változata, hanem az uralkodó, az állam eszköze arra, hogy az alattvalók viselkedését céljaihoz alakítsa.

A törvények és a módszerek. Felmerülhet a kérdés, hogy melyik a fontosabb: a törvények vagy a módszerek. Han Fei válasza az, hogy mindkettő egyformán fontos:

> „Egy kérdezősködő azt a kérdést tette fel: „Shen Buhai és Gongsun Yang 公孫鞅, e két mester tanítása közül melyikre van sürgetőbben szüksége az országnak?
>
> Felelvén neki azt mondottam: „Ezt nem lehet [az egyik javára eldönteni]. Az ember, ha tíz napig nem eszik, meghal; ha a nagy hideg kellős közepén nem vesz ruhát magára, ugyancsak meghal. Arról beszélvén tehát, hogy a ruházat és az élelem közül vajon melyikre van sürgősebben szüksége az embernek, csak azt [mondhatjuk], hogy egyiket sem lehet nélkülözni, mindkettő az élet fenntartásának eszköze. Mármost Shen Buhai a helyes politikai módszerről beszélt, Gongsun Yang pedig törvényeket alkotott. […] Ha a fejedelemnek nincs helyes módszere, akkor a csalás uralkodik felül; s ha az alattvaló előtt nem állnak törvények, akkor felfordulás támad alul. Ezért nem lehet nélkülözni egyiket sem, mindkettő a császárok és királyok eszköze."[359]

A *fa* és a *shu* tehát egyaránt fontosak. Han Fei a továbbiakban azt fejti ki, hogy miért nem állhat meg önmagában az egyik a másik nélkül. Arra, hogy a *shu* nem lehet sikeres a megfelelő törvények nélkül, Shen Buhai példáját hozza.[360] Hogy a törvények miért nem elég hatékonyak a megfelelő módszerek nélkül, azt Shang Yang példájából láthatjuk, akinek rendelkezései – Han Fei szerint – megbuktak, s éppen az előkelőségeket erősítették meg az uralkodóval szemben.[361]

Ez utóbbi példában Han Fei – talán a meggyőző erő fokozása érdekében – némileg más képet fest Shang Yangról, mint a többi forrás. Nem tudunk arról, hogy Shang Yang törvényei kudarcot vallottak, s hogy azok nem a fejedelem hatalmát, hanem az arisztokráciát erősítették volna. Arra, hogy ez nem így volt, éppen Qin végső sikere a bizonyíték. A ferdítés Han Feinél „természetes": a *Han Feizi* elméleti szöveg, célja a meggyőzés, és nem a valóság rögzítése. Hasonló eszközöket a többi korabeli gondolkodó is alkalmazott mondanivalója megvilágítására.

A *fa* és a *shu* együttes fontosságáról szőtt gondolatmenetet Han Feizi Shen Buhai és Shang Yang konkrét intézkedéseinek bírálatával zárja:

> „A kérdezősködő így folytatta: „S ha az uralkodó alkalmazza Shenzi [Shen Buhai] módszereit, a hivatalnokok pedig megvalósítják Shang urának a törvényeit, akkor minden rendben van?"
>
> Amire válaszul azt mondottam: „Shenzi még nem ért el tökéletességet [a helyes módszerekben, Shang ura pedig még nem ért el tökéletességet] a törvénykezésben. Shenzi azt tanította, hogy a kormányzásban nem szabad túllépni a hivatali [hatáskört], s ha valaki többet tud is [annál, ami hivatalból reá tartozik], arról ne beszéljen. Az, hogy kormányzás során nem szabad túllépni a hivatal [hatáskörén], azt jelenti, hogy mindenki törődjön a [saját] kötelességével, és ez helyes. De hogy aki tud [valami reá nem tartozót], arról mégse beszéljen, ez

bizony már hiba. Mert az uralkodónak az egész ország szemével kell látnia, akkor nem lát senki nála világosabban, s az egész ország fülével kell hallania, akkor nem hall senki nála élesebben. Mármost, ha [alattvalói] tudnak, de nem beszélnek, akkor az uralkodó ugyan hol találjon segítséget?

Shang urának törvényei kimondották, hogy aki [csatában] levág egy fejet, annak rangja egy fokozattal emelkedjék, s ha hivatalt kíván betölteni, ötven véka [gabonányi jövedelmet nyújtó] hivatal illeti meg; aki pedig két fejet vág le, annak rangja két fokozattal emelkedjék, s ha hivatalt kíván betölteni, száz vékányi [jövedelmet biztosító] hivatal illeti meg. A hivatali és rangbéli előmenetelt tehát a fejlevágással szerzett érdemhez kellett hozzámérni. Mármost, ha létezne egy törvény, amely kimondaná, hogy aki [csatában] fejeket vágott le, azt orvossá és áccsá kell kinevezni, akkor a házak nem épülnének fel többé, s a betegségek nem gyógyulnának meg többé. […] Mármost: aki hivatalban kormányoz, az [mindenekelőtt] bölcs és tehetséges legyen. A fejek levágása: bátorság és testi erő dolga. Nos, ha valaki annak segítségével, ami bátorság és testi erő dolga, mégis a bölcsességet és tehetséget követelő hivatalokban kormányoz, az éppen olyan, mintha a fejek levágásának érdemes tette alapján orvos vagy ács lett volna belőle.

Hát ezért mondom, hogy a két mester egyikének sem sikerült tökéletességet elérnie sem a törvények, sem a helyes módszerek elvében."[362]

Az állami törvény és a családi kötelmek. Érdekes és nagyon jellemző eltérés van a konfuciánus és a legista gondolkodásban a családi, illetve az alattvaló-fejedelem kötelékek viszonyát illetően. Konfuciusz elítélte azt a fiút, aki feljelentette apját lopásért, a konfucianizmus szerint ugyanis a családi kötelék még a fejedelemmel szembeni kötelességnél is fontosabb. Han Fei ezzel szemben a következőket írja:

> „Volt egyszer Chuban 楚 egy „Egyenes Személy". Ennek apja ellopott egy juhot, mire feljelentette az elöljáróságon. A körzeti elöljáró azonban így szólt: „Halált érdemel"; mert úgy találta, hogy egyenes volt ugyan a fejedelméhez, de görbe volt az apjához. Ezt megmondták neki, és ki is végezték. Látni való ebből, hogy valóban, a fejedelemnek egyenes alattvalója apjának gyalázatos fia volt. […] Minthogy azonban a körzeti elöljáró büntetéssel sújtotta, Chuban a bűnösöket nem jelentették fel többé."[363]

Az állammal szembeni családi összetartás mellett Han Fei a magánbosszút is elítéli, mert az ellentmond a törvények mindenhatóságának.

Mint tudjuk, a két nézet közül végül a konfuciánus került ki győztesen. A császárkorban a családtagok nem voltak kötelesek tanúskodni egymás ellen, s bár általában a magánharcokat tiltották, a fiúnak apja gyilkosán nem csupán joga, hanem egyenesen kötelessége volt bosszút állni.

> **Összefoglalás.** A legizmus abban a korban született, amikor a kínai államok élethalálharcot vívtak egymással, s kétségbeesetten keresték azt a kormányzati modellt, amelynek révén a leghatékonyabban tudták összpontosítani erőforrásaikat. Ehhez elengedhetetlen szükség volt a központi hatalom megerősítésére, s ezzel együtt a helyi örökletes arisztokrácia – amelynek tagjai a hivatalokra is előjogokkal rendelkeztek – visszaszorítására. A folyamatos háborúk korában a – rövid távon – leghatékonyabb megoldást a legista államférfiak elméletei adták. Az ő céljuk egy olyan államszervezet megteremtése volt, amely mindent az uralkodó akaratának és érdekeinek rendel alá, ugyanakkor kiszámíthatóságával stabilitást biztosít az államokon belül – ami szintén az uralkodó érdekét szolgálja. A legisták eszményi állama egy magától működő gépezet, amelyben

> az élet kereteit a törvények szabják meg, s amelyben mindenki arra kényszerül, hogy az állam érdekében tevékenykedjék. Mivel mindez szemben állt a hagyományra, erényekre nagy súlyt helyező konfucianizmussal – és a többi iskolával is –, valamint az egyes fejedelemségek előkelőségeinek érdekeivel, a legista jellegű reformkísérletek nagy ellenállást váltottak ki.

Az az állam azonban, amely a legközelebb került Han Fei és társai eszméinek megvalósításához, évszázados küzdelem során összes riválisa felé került, s megalakította az első egységes kínai birodalmat. Hosszú távon azonban a legizmus alkalmatlannak bizonyult a birodalom rendjének biztosítására, a Qin-dinasztia másfél évtizedes uralom után összeomlott, s a legizmus mint iskola hamarosan eltűnt. Ugyanakkor a legisták tanításai beépültek abba a konfuciánusnak nevezett eszmerendszerbe, amely a Han-kortól egészen a 20. századig Kína államideológiája volt. Ebben az értelemben – bár az i. e. 2. század közepe után már senki nem nevezte magát Han Feiék követőjének – a legizmus jelentős mértékben meghatározta és a mai napig meghatározza Kína és a kínai gondolkodás fejlődését. A legista elemekkel praktikusabbá tett konfucianizmus pedig hozzájárult ahhoz, hogy a kínai császárság a világtörténelem egyik legtartósabb államalakulatává vált.

IV.1. LEGIZMUS: SZÖVEGKIADÁSOK – FORDÍTÁSOK

KF *Kínai Filozófia. Ókor. Szöveggyűjtemény.* I–III. kötet. Válogatta, fordította, a bevezetéseket és jegyzeteket írta Tőkei Ferenc. Második, változatlan kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980. (Magyar Tudományos Akadémia, Filozófiai Írók Tára, új folyam, XXIII. kötet.)

RCL A. F. P. Hulsewé: *Remnants of Ch'in Law. An Annotated Translation of the Ch'in Legal and Administrative Rules of*

the 3rd Century B. C. Discovered in Yün-meng Prefecture, Hu-pei Province, in 1975. Leiden: E. J. Brill, 1985. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. XVII.)

RHL A. F. P. Hulsewé: *Remnants of Han Law. Volume I. Introductory Studies and an Annotated Translation of Chapters 22 and 23 of the History of the Former Han Dynasty*. Leiden: E. J. Brill, 1955. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. IX.)

SHD Shuihudi Qin Mu Zhujian Zhengli Xiaozu 睡虎地秦墓竹簡整理小組: *Shuihudi Qin mu zhujian* 睡虎地秦墓竹簡. (A shuihudi Qin sírban talált bambuszcsíkok.) Beijing: Wenwu Chubanshe, 1978.

SSWJ *Si shu wu jing: shang, zhong, xia* 四書五經上, 中, 下. (A Négy Könyv és az Öt Klasszikus 1–3.) Shanghai: Guoxue Zhengli She, 1936.

ZZJC *Zhu zi ji cheng* 諸子集成. (A filozófusok munkáinak gyűjteménye.) Shanghai: Shanghai Shudian, é. n.

Ban Gu 班固: *Hanshu* 漢書. (A *Han*-dinasztia története.) Beijing: Zhonghua Shuju, 1962.

Duyvendak, J. J. L. 1963. *The Book of Lord Shang*. London: Arthur Probsthain. (1928[1].)

Han Feizi jijie 韓非子集解. (*Han Fei* műve kommentárokkal.) In: *ZZJC* 5. kötet.

Emerson, John (trans.) 2012. *Shen Dao: Text, Translation, and Study*. N.p.: Éditions Le Real.

Karlgren, Bernhard 1950. *The Book of Documents*. Reprinted by the Museum of Far Eastern Antiquities, Bulletin 22, Stockholm.

Legge, James 1960a. *The Chinese Classics with a Translation, Critical and Exegetical Notes, Prolegomena, and Copious Indexes*. Vol. 3. *The Shoo King* [Shujing 書 經]. 2nd edition. Hong Kong: Hong Kong University Press.

Legge, James 1960b. *The Chinese Classics with a Translation, Critical and Exegetical Notes, Prolegomena, and Copious Indexes*. Vol. 5. *The Ch´un Ts´ew with the Tso Chuen* [Chunqiu zuozhuan 春秋左傳]. 2nd edition. Hong Kong: Hong Kong University Press.

Shangjun shu 商君書 (*Shang* urának könyve.) In: *ZZJC* 5. kötet.

Sima Qian 司馬遷: *Shiji* 史記. (A történetíró feljegyzései.) Beijing: Zhonghua Shuju, 1975.

„Szemelvények a Co csuan-ból – 左傳選." Ford. Csongor Barnabás és Hamar Imre. In: *Kínai–magyar irodalmi gyűjtemény II*. 3. füzet. Szerk. Tőkei Ferenc. Budapest: Balassi Kiadó, 1999.

„Szemelvények a Történetíró feljegyzéseiből – 史記選." Ford. Tokaji Zsolt. In *Kínai–magyar irodalmi gyűjtemény II*. 5. füzet. Szerk. Tőkei Ferenc. Budapest: Balassi Kiadó, 1999.

Vu-ce [Wuzi]: *A háború útja*. Ford. Tokaji Zsolt. Budapest: Terebess, 1999.

IV.2. LEGIZMUS – TANULMÁNYOK

HJAS *Harvard Journal of Asiatic Studies*
JAOS *Journal of the American Oriental Society*
TP *T'oung Pao*
WW *Wenwu* 文 物

Ames, Roger T. 1983. *The Art of Rulership. A Study in Ancient Chinese Political Thought*. Honolulu: University of Hawaii Press.

Bodde, Derk 1938. *China's First Unifier. A Study of the Ch'in Dynasty as Seen in the Life of Li Ssu (280?–208 B.C.).* Leiden: E. J. Brill.

Ch'ü, T'ung-tsu 1961. *Law and Society in Traditional China*. Paris: Mouton & Co.

Creel, H. G. 1959. „The Meaning of 形名 *Hsing Ming*." In: Egerod–Glahn 1959: 199–211. (Utóközlés in: Creel 1970: 79–91.)

Creel, Herrlee G. 1970. *What is Taoism? And Other Studies in Chinese Cultural History.* Chicago and London: The University of Chicago Press.

Creel, H. G. 1970b. „The *Fa-chia* 法家: 'Legalists' or 'Administrators'?" In: Creel 1970: 92–120. (Eredeti megjelenés: *Studies Presented to Tung Tso Pin on His Sixty-fifth Birthday, The Bulletin of the Institute of History and Philology, Academia Sinica*, Extra Volume No. 4, Taipei, 1961, 607–636.)

Creel, H. G. 1974. *Shen Pu-hai.* Chicago: University of Chicago Press.

Ecsedy Ildikó 1987. *A kínai állam kezdetei.* Budapest: Akadémiai Kiadó. (Keleti Könyvtár.)

Egerod, Søren – Glahn, Else (eds.) 1959. *Studia Serica Bernhard Karlgren Dedicata. Sinological Studies Dedicated to Bernhard Karlgren on his Seventieth Birthday, October Fifth, 1959.* Copenhagen: Ejnar Munksgaard.

Fu, Zhengyuan 1996. *China's Legalists. The Earliest Totalitarians and Their Art of Ruling.* Armonk, London: M. E. Sharpe. (New Studies in Asian Culture.)

Fung Yu-lan 1997. *A Short History of Chinese Philosophy. A Systematic Account of Chinese Thought From Its Origins to the Present Day.* Ed. by Derk Bodde. New York–London–Toronto–Sydney–Singapore: The Free Press. [1948[1].]

Goldin, Paul R. 2011. „Persistent Misconceptions about Chinese 'Legalism.'" *Journal of Chinese Philosophy* 38.1: 88–104.

Goldin, Paul R. (ed.) 2013. *Dao Companion to the Philosophy of Han Fei.* (Dao Companions to Chinese Philosophy 2.) Dordrecht: Springer.

Harmatta János 1996. *Ókori keleti történeti chrestomathia.* (Ötödik kiadás.) Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. (Első kiadás: 1964.)

Hulsewé, A. F. P. 1978. „The Ch'in Documents Discovered in Hupei in 1975." *TP* 64.4–5: 175–217, 338.

Hulsewé, A. F. P. 1981. „The Legalists and the Laws of Ch'in." In: Idema, W. L. (ed.) *Leyden Studies in Sinology.* Leiden: Brill, 1–22.

Idema, W. L. – Zürcher, E. (eds.) 1990. *Thought and Law in Qin and Han China. Studies Dedicated to A. Hulsewé.* Leiden: E. J. Brill.

Kroll, J. L. 1990. „Notes on Ch'in and Han Law." In: Idema–Zürcher 1990: 63–78.

Loewe, Michael 1960. „The Orders of Aristocratic Rank of Han China." *TP* 48: 97–174.

Loewe, Michael (ed.) 1993. *Early Chinese Texts. A Bibliographical Guide.* Berkeley: The Society for the Study of Early China and the Institute of East Asian Studies, University of California.

Lundahl, Bertil 1992. *Han Fei Zi. The Man and the Work.* Stockholm: Institute of Oriental Languages, Stockholm University. (Stockholm East Asian Monographs No. 4.)

Maspero, Henry 1978. *Az ókori Kína.* [La Chine antique.] Ford. Csongor Barnabás. Budapest: Gondolat Kiadó.

Peerenboom, R. P. 1993. *Law and Morality in Ancient China. The Silk Manuscripts of Huang-Lao.* Albany, NY: State University of New York Press.

Pokora, Timoteus 1959. „The Canon of Laws by Li K'uei. A Double Falsification?" *Archiv Orientální* 27: 96–121.

Salát Gergely 1997. „Büntetőjog a régi Kínában I–II." *Selyemút*, I.2: 31–34, I.3: 17–21.

Tőkei Ferenc 1986. *A kínai elégia születése. K'ü Jüan és kora.* 2. kiadás. Budapest: Kossuth Kiadó.

Yang Hegao 楊鶴皋 (szerk.) 1988. *Zhongguo falü sixiang shi* 中國法律思想史. (A kínai jogi gondolkodás története.) Beijing: Beijing Daxue Chubanshe.

Yang Kuan 楊寬 1955. *Shang Yang bianfa* 商鞅變法. (Shang Yang reformjai.) Shanghai: Shanghai Renmin Chubanshe.

Zhang Guohua 張國華 – Rao Xinxian 饒鑫賢 (szerk.) 1984. *Zhongguo falü sixiang shi gang, shang* 中國法律思想史綱, 上. (A kínai jogi gondolkodás történetének vázlata. Első rész.) Lanzhou: Gansu Renmin Chubanshe.